גדי גולדברג: איך למדתי להפסיק לדאוג ולאהוב את המלחמה

Gadi Goldberg

בראשית 2012 פנתה אליי עורכת באחת ההוצאות המסורתיות והמכובדות בישראל ושאלה אם אהיה מוכן לשקול לתרגם מחדש בשביל ההוצאה את "במערב אין כל חדש" מאת אריך מריה רמרק. ההוצאה שמה לב שביולי 2014 מציינים 100 שנה לפרוץ המלחמה ורוצה לצאת לקראת המאורע בתרגום חדש.

התגובה הראשונה שלי הייתה: זיעה קרה. מדובר הלוא באחת הקלסיקות הגדולות של הספרות הגרמנית בפרט ושל הספרות האירופאית והעולמית בכלל. קלסיקה היא כבר דבר מפחיד לגעת בו. מלבד זאת, הרומן כבר תורגם שלוש פעמים לעברית. כבר ב-1929, חודשים מעטים אחרי פרסום הספר בגרמנית, הוא ראה אור כמעט בו זמנית בשני תרגומים לעברית, אחד שראה אור בתל אביב ואחד שראה אור בוורשה (בימים ההם של לפני מלחמת העולם השנייה וחורבן יהדות אירופה, מרכז הכובד של תרגומי הספרות לעברית היה במזרח-אירופה ובמרכזה, בעיקר בברלין בווילנה ובוורשה.) תרגום שלישי לעברית ראה אור ב-1982. אמנם עברו כבר 30 שנה מאז, ואין ספק שאחרי זמן כזה אפשר לחשוב על תרגום חדש, ובכל זאת החששות שלי היו כבדים. כידוע עלילת הספר מתרחשת בְּקֶרֶב חיילים גרמנים במלחמת העולם הראשונה. איך אעביר לקוראי העברית הישראלים את התחושות והחוויות של פאול בוימר בלי להפוך אותו יותר מדי לחייל ישראלי? מותר לי בכלל לתאר חיילים גרמנים במונחים הלקוחים מכוחות הצבא הישראלי?

וכמו פעמים רבות כשאני נתקל בפחדים וחששות, במקום להתמקד בעניין הקונקרטי ולשאול את עצמי אם ראוי לי ואם אוכל לתרגם את היצירה מחדש, נמלטתי אל שיקולים מופשטים (כיאה למי שלמד לתואר שני בפילוסופיה). בכל כוחי ניסיתי לשכנע את עצמי שלא אוכל לתרגם קלסיקה כזאת מחדש:
נזכרתי במשפט המפורסם של לודוויג ויטגנשטיין בספרו "מאמר לוגי פילוסופי": "גבולות שפתי הם גבולות עולמי." דבריו של ויטגנשטיין נסובים כמובן על שפה באופן כללי, לא על שפה ספציפית, אבל אני שכנעתי את עצמי שאפשר להבין את המשפט המפורסם שלו גם באופן הזה: קיים גבול התוחם את עולמה של שפה אחת מעולמה של שפה אחרת ולא מאפשר מגע ביניהן. כל שפה היא עולם סגור בתוך עצמו, מפני שכל שפה היא מערכת סדורה של משפטים, שכל אחד מהם מרפרר אל כל אחד ואחד מהאחרים ובייחוד אל המערכת כולה. לכן בעצם משפט כלשהו בשפה אינו יכול להיות מובן בלי הבנה כוללת של מכלול אותה שפה שבה הוא נאמר, מפני שכל מונח במשפט הזה, וכמוהו גם הקשרים בין המונחים הללו, הם יחודיים למערכת הספציפית של השפה שבה מדובר ונשענים על המשפטים האחרים בשפה הזאת.

אבל לא זו בלבד, כך שכנעתי את עצמי, שהמשפט לא יכול להיות מובן בלי הבנה של המערכת כולה, דומה שאין לו כלל משמעות בלי הקשרים הללו. לשוננו נרכשת בד בבד עם רכישת הידע על העולם ואינה מנותקת ממנה. כשאני לומד, לדוגמה, את המילה "בית", הרי אין לי קודם לכן מושג או דימוי של בית שאליו אני מצמיד את המילה, אלא רכישת המושג, ההבנה של המצב הזה בעולם שנקרא "בית", מתרחשת בד בבד עם לימוד השפה. אם כן, כל אחד מהמושגים הללו קשור אצלי קשר הדוק לעולם שבו הוא נרכש. מכאן נובע ששפה כלשהי קשורה לבלי הפרד בעולם שדרכו היא נלמדה. ואם העולם הזה שונה מהעולם שבו נרכשת שפה אחרת, הסברתי לעצמי, הרי המסקנה המתבקשת מכך היא שאין ולא יכול להיות שום מגע בין שתי השפות הללו.
לתרגם שפה אחת לשפה אחרת פירושו של דבר בעצם לתרגם עולם אחד לעולם אחר, להביא למגע ולחדירה ביניהם. אלא שהעולמות הללו בדרך כלל מנותקים זה מזה לחלוטין, אין בהם מגע. מי שרכש לו שפה כלשהי רכש אותה בעולם שבו רכש אותה, ואין שום אפשרות הגיונית לתרגם את השפה הזאת, הסברתי לעצמי, כי פירושו של דבר יהיה להעביר על ידי תרגום השפה גם את כל ההקשרים שבהם היא נרכשה.

הגעתי אפוא למסקנה המתבקשת מכך: תרגום הוא דבר בלתי אפשרי כלל! רומן שנכתב בגרמנית מביא בחשבון את כל הקשרי השפה הגרמניים. לתרגם אותו לעברית פירושו של דבר לנתק אותו מההקשרים

הללו ולהטמיע אותו בעולם הקשרים אחר לגמרי. כל משפט ברומן יקבל משמעות אחרת לחלוטין בשפה החדשה, משמעות שנובעת מן ההקשרים האופייניים לשפה שאליה הוא תורגם. אפילו משפט פשוט כמו ״זה קרה בסתיו״ אינו יכול להיות מתורגם מפני ש״סתיו״ בגרמנית מורגש ומובן אחרת לחלוטין מ״סתיו״ בעברית. הטמפרטורות שלו אחרות, הוא מביא עמו קולות, ריחות ומראות אחרים, ומה שחשוב בעיקר – המובן התרבותי שלו אחר.
יכולתי אפוא להודיע לעורכת שאי אפשר. לא רק שלא אתרגם מחדש את ״במערב אין כל חדש״, מהיום לא אתרגם כלל.

מי שהוציא אותי מהבוץ היה רמרק עצמו. בריאיון טלוויזיה איתו על ״במערב אין כל חדש״ הוא אמר: ״הנושא שכתבתי עליו היה בעצם נושא אנושי גרידא, לאמור שצעירים בני שמונה עשרה, שאמורים היו בעצם להתייצב מול החיים, נשלחו לפתע אל מול פני המוות.״ לא על נושא גרמני כתב רמרק, אלא על נושא אנושי, ולכן, חשבתי, מוכרחה להיות דרך להעביר אותו בכל שפה אנושית, מוכרחה להיות דרך ליצור מגע בין השפות, ונקודת המגע הזאת היא האנושות.

אם אתרגם מחדש את הספר (עדיין לא הייתי בטוח שאתגבר על החששות), אצטרך למצוא את הדרך לתאר באמצעות שפה מסוימת, במקרה שלי עברית, נושא אנושי-אוניברסלי. אם רמרק עשה את זה בגרמנית, אין סיבה שלא יהיה אפשר לעשות את זה גם בעברית. עם הבדל חשוב אחד: רמרק, הכותב בגרמנית, משתמש בדוגמה של חיילים גרמנים כדי לכתוב על נושא אנושי-אוניברסלי; אני אצטרך למצוא דרך, אמרתי לעצמי, להשאיר, מצד אחד, מספיק זרות בשפה, כלומר אלמנטים מהעולם האחר, כדי שלכל קורא/ת עברית יהיה ברור שמדובר כאן בחיילים גרמנים במלחמת העולם הראשונה, לא בחיילי צה״ל, ומצד שני לקרב את קוראי/ות העברית מספיק אל הטקסט, לא להשאיר אותו רק בעולם הזר להם, להקנות להם את נקודת המבט האנושית-אוניברסלית של הגיבור, כדי שיוכלו לחוות בעצמם את הטלטלה שהספר מבקש לעורר בהם על מנת להעביר את המסר האנטי-מלחמתי האוניברסלי שלו.

גם כאן מי שבא לעזרתי היה רמרק עצמו. גם הוא היה צריך למצוא את הדרך להקנות לקוראים את נקודת המבט של החייל הפשוט על מהותה האנושית-אוניברסלית של המלחמה. הוא עושה זאת בשתי דרכים עיקריות, ובשתיהן אנחנו נתקלים כבר במשפט הפותח את הרומן: ״אנחנו חונים תשעה קילומטרים מקו החזית.״ ראשית, רמרק מתמקד ב״אנחנו״ ולא ב״אני״. המקומות היחידים ברומן שבהם הטקסט חודר אל נפשו של האינדיבידואל הם המקומות שבהם הגיבור מהרהר בעתידו או נזכר בעברו; החוויות המלחמתיות, לעומת זאת, נחוות כולן בגוף ראשון רבים, הגוף האנושי-אוניברסלי. שנית, ואולי חשוב אף יותר: מאורעות המלחמה וחוויות החיילים מתוארים בזמן הווה, שהוא זמן החווייה הבלתי אמצעית. השימוש בזמן הווה היה אמצעי ספרותי נדיר למדי בתקופתו, חשבתי, אין ספק אפוא שרמרק בחר בו כאן במכוון כדי לסחוף את הקוראים לתוך המאורעות ולגרום להם להרגיש כאילו הם עצמם מצויים במוקד הסערה.

וכאן גם נמצאה לי הסיבה לנחיצותו של תרגום חדש לרומן. בתרגום הקודם לעברית, שפורסם בשנות השמונים, החליט המתרגם להתיישר עם נורמות הספרות העברית של זמנו והמיר את זמן-הווה ברומן לזמן-עבר בתרגום, ובכך נשמטה הקרקע מתחת לאחד מעמודי התווך של הכתיבה הספרותית של רמרק.

זה מה שהכריע את הכף בסופו של דבר וגרם לי להיפטר מהחששות ולרצות לתרגם מחדש את הרומן: הרצון להחזיר את זמן ההווה לספר כדי לקרב אותו מחדש לקוראי/ת העברית ולאפשר לנושא האנושי-אוניברסלי לגעת גם בהם.

הפתעה נעימה בנוגע ליכולת של תרגום להביא לגישור ולמגע בין תרבויות ציפתה לי בדצמבר 2020, באמצע הסגר השני והחורף הקשה, נטול המגע. יום אחד התקשרה אליי מורה לספרות בבית ספר לנערות דתיות בירושלים וסיפרה לי שתלמידותיה קראו את התרגום שלי ל״במערב אין כל חדש״ ומבקשות לקיים איתי שיחה בזום על תרגום הספר ועל תרגום בכלל. בדרך כלל אני סולד מכל מפגשי הזום למיניהם, המגע האנושי חסר לי בהם. אבל שמחתי להיענות לבקשה הספציפית הזאת, שהרי התרבות של נערות דתיות בירושלים במובן מסוים זרה גם לי, הגבר החילוני שחי בברלין. סיפרתי להן קצת על המחשבות שפרשתי גם כאן לפניכם, אבל בעיקר הקשבתי להן ונדהמתי לגלות עד כמה הספר נגע לליבן, והבנתי עד כמה צדק רמרק כשאמר שמה שהוא כתביו עליו היה בעצם נושא ״אנושי גרידא״.

© Yehuda Swet Art

גדי גולדברג, במקור מישראל, חי זה 20 שנה בגרמניה, 17 מהן בברלין. מאז 2005 הוא מתרגם במשרה מלאה ספרות גרמנית ופילוסופיה גרמנית לעברית, בין היתר פילוסופים כגון קאנט, היגל, שופנהאואר, הרדר ועוד, וסופרות/ים כגון וולפגנג קפן, אריך מריה רמרק, יוזף רות, ארתור שניצלר, הוגו פון הופמנסתאל, שטפן צווייג, ארנו שמידט, אובה טים, רוברט מנסה, קלמנס זץ, סשה סטנישיץ׳, קתרין גגלה, ברברה הוניגמן ועוד.
מאז 2011 הוא מנחה (ביחד עם אנה בירקנהאור) את סדנאות התרגום גרמנית-עברית.

Dies ist ein automatisch generiertes PDF der Webseite www.toledo-programm.de. TOLEDO ist ein Programm des Deutschen Übersetzerfonds.
https://www.toledo-programm.de/talks/2475/n-a
Veröffentlichungsdatum: 22.04.2021
Stand: 28.03.2024
Alle Rechte vorbehalten.